

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСНА СКЛАДОВА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

Зasadничою якістю особистості в системі ціннісної складової полікультурної компетентності є толерантність, тобто прийняття особистістю культурного різноманіття як соціальної норми. Полікультурне виховання забезпечує формування полікультурної компетентності особистості як цілісної системи, котра інтегрована пізнавальною, ціннісною та діяльнісною складовими. Така сукупність особистісних здатностей створюється завдяки набуттю учнями знань та навичок аналізу, формування позитивного ставлення до загальнолюдських цінностей та практичних умінь міжкультурної взаємодії.

Ключові слова: полікультурна компетентність, толерантність, полікультурне середовище, учні.

Темпи змін у сучасному соціумі, котрі зумовлені масовими міграціями населення, активною міжнародною взаємодією у всіх сферах людського буття, масштабними глобалізаційними проектами, вимагають формування нової генерації людей, які володіють необхідними якостями та уміньми міжкультурної взаємодії. Відповідно, одним із важливих завдань освіти і виховання є підготовка учнів загальноосвітніх закладів до відповідальної та конструктивної взаємодії у полікультурному суспільстві.

Науковий аналіз проблеми засвідчив, що в сучасній українській педагогіці увага приділяється вивченню методологічних, теоретичних та практичних аспектів полікультурної освіти і виховання. Слід констатувати значний доробок сучасної педагогічної науки щодо теоретичних засад полікультурної освіти і виховання (В. Бойченко, Л. Волік, В. Єршов, В. Компанієць, Т. Левченко, Г. Розлуцька, О. Шевнюк, Н. Якси). Феномен толерантності досліджували О. Асмолов, Є. Бистрицький, Л. Гончаренко, Л. Гудков, Л. Дробіжева, А. Іюффе, В. Кузьменко, І. Лощенко, О. Муляр та інші науковці. Водночас, беручи до уваги сучасні виклики та запити українського суспільства, процеси глобалізації, євроінтеграції, підготовка учнів до ефективної життєдіяльності у полікультурному суспільстві потребує постійного пошуку, оновлення змісту полікультурного виховання. Відтак метою статті є окреслення ролі поняття «толерантність» у структурі полікультурного виховання та полікультурної компетентності особистості відповідно до сучасних умов.

Упродовж останніх років у світовій та українській суспільно-політичній і науковій практиці феномен толерантності набув широкого поширення як засаднича концепція функціонування людської особистості в демократичному суспільстві, що передбачає сприйняття відмінностей, терпиме ставлення до думок, вірувань, звичаїв, культури, почуттів інших людей. Йдеться про сприйняття особистістю навколишнього культурного різноманіття як соціальної норми. Ідеї толерантності є найбільш поширеними механізмами соціальної, расової, етнічної, релігійної, гендерної та загалом психоемоційної консолідації сучасної світової багатокультурної спільноти. У Декларації принципів толерантності (1995) категорія «толерантність» означає повагу, сприйняття та розуміння широкого різноманіття культур світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Зокрема, у статті 4 цього документу особлива увага приділена виховному аспекту толерантності: «Виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості. Виховання в душі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших» [4].

Значна кількість наукових досліджень на тему міжкультурної толерантності зумовила появу різноманітних трактувань цього терміна. Найчастіше толерантність визначається як здатність особистості прийняти «Іншого» у всій його неповторності. Зокрема, Є. Бистрицький вважає толерантність не лише суб'єктивною терпимістю до всього інакшого у сенсі чужих поглядів та вірувань, але й практичною дією для стримування ідіосинкразії щодо чужого. На думку дослідника, вона є мірою «допуску», «дозволеного відхилення від певних стандартів та норм», мірою активного контролю над власними діями [2, с. 8].

Намагаючись адекватно відтворити зміст поняття «толерантність», один із основоположників політики мультикультуралізму Чандран Кукатас пропонує його радикальне прочитання. На думку дослідника, бути толерантним означає сприймати речі такими, якими вони є, виявляти терпимість до людей, які нам не подобаються. Проблема толерантності, за Ч. Кукатасом, пов'язана не тільки з відмінностями між людьми, які неможливо ігнорувати, та небажанням людей відмовитися від своїх переконань, але й з інтенцією нав'язати своє бачення правильного, добропорядного, гідного тощо [10].

Водночас українська культуролог Євгенія Більченко розкриває іншу сторону явища толерантності, зокрема толерантність як байдужість, толерантність як неможливість взаєморозуміння, толерантність як поблажливість. На її думку, «толерантність» у вузькому негативному значенні фіксує факт байдужого примирення з буттям інших культур. За Є. Більченко, «чиста» індиферентність, за всієї своєї принадності, виймає наріжний камінь із загальнолюдської моралі: якщо всі норми і нормативні системи — плюральні і відносні, то, як це логічно припустити, не існує жодних об'єктивних критеріїв істини, жодних правил поведінки, жодних зразків, що нівелюють самі феномени моралі і виховання як такі [3, с. 73].

На підставі наукового аналізу можна зробити висновок, що феномен толерантності належить до багатосторонніх, багатоаспектних і містких понять тезаурусу полікультурного виховання. Як засаднича якість особистості, у багатокультурному суспільстві вона значним чином відповідає його викликам. З іншого боку, толерантність може містити в собі небезпечний потенціал пропагування соціальної пасивності, конформізму, індивідуального та групового ізоляціонізму.

Незважаючи на різні підходи до його характеристики, термін «толерантність» за своєю семантичною та сутнісною природою сконцентровує свою увагу саме на ціннісних категоріях терпимості, сприйняття, розуміння. Водночас варто зазначити, що у процесі полікультурного виховання особистості недостатня увага приділяється когнітивному та діяльнісному аспектам міжкультурної взаємодії.

На підтвердження цієї думки російський дослідник А. Джуринський зазначає, що толерантність, терпимість — це лише початок на шляху до прилучення до інших культур. Розуміння, повага, активна солідарність, взаємодія, взаємозалежність, взаємообмін є важливими складовими процесу розуміння особливостей різних культур [5, с. 3].

Отже, провідною ідеєю різних наукових підходів до визначення сутності толерантності як базового поняття полікультурного виховання є те, що ціннісні установки необхідно не лише набувати, але й уміти їх реалізовувати у конкретній проблемній ситуації. Для цього, за нашим переконанням, учням необхідно оволодіти полікультурною компетентністю, що передбачає існування як ціннісних установок, так і уявлень, розуміння специфіки іншої культури, готовності та вмінь здійснювати ефективну міжкультурну співпрацю. Відповід-

но, компетентнісний підхід є ефективним засобом розвитку особистісних здатностей в полікультурному середовищі.

Компетентнісний підхід в сучасній освіті, на думку І. Беґа, має забезпечити вищий рівень компетентності суб'єктів навчання, який репрезентується сформованістю у суб'єкта наукового поняття «компетентність» як єдності, де науково орієнтована основа дії визначає логіку її практичного виконання та полягає в інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем [1, с. 5]

Українська дослідниця О.І. Пометун вирізняє серед ключових компетентностей громадянську та загальнокультурну. Загальнокультурна компетентність передбачає формування культури міжособистісних відносин, оволодіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною і дає особистості змогу аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської та світової культури, опановувати моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між народами [7, с. 69].

У виданні ЮНЕСКО «Інтеркультурні компетентності. Концептуальні та практичні засади» (2013) зарубіжні дослідники розглядають полікультурні компетентності у ракурсі двох підходів, а саме культурної ідентичності (цінності, вірування, відношення) та комунікативних каналів (мова, невербальна комунікація.). Основою полікультурних компетентностей є власне культурна різноманітність, права людини та інтеркультурний діалог. Шляхами формування в молодій людини полікультурних здатностей є навчання, виховання, промоція та суспільна підтримка полікультурної політики. Результатом полікультурного виховання особистості є набуття таких здатностей, як інтеркультурна відповідальність, доброта, уміння оцінювати свою позицію, позитивне ставлення, багатомовність, позитивні емоції, зворотний зв'язок, знання про інші культури тощо [9, с. 23]. Таким чином, полікультурна компетентність виявляється через комплексну реалізацію когнітивного, ціннісного та діяльнісного компонентів.

Аналізуючи сутність когнітивної складової полікультурної компетентності, зазначимо, що складна природа культурної різноманітності, яка охоплює етнічні, релігійні, мовні, соціальні, гендерні та інші аспекти, вимагає наявності в особистості структурованих знань про культурне розмаїття. Когнітивний

компонент полікультурної компетентності має бути представлений знаннями та уявленнями про різні культури, умінням й навичками їх критичного пізнання та аналізу. До когнітивного компонента структури полікультурної компетентності відносимо також знання про різні культурні спільноти, специфіку та досягнення їхньої культурної діяльності; знання про те, яким чином взаємодіють представники різних культур; готовність і здатність учнів здобувати знання, диференціювати їх щодо значущості та достовірності, застосовувати їх для вирішення проблем у сфері міжетнічного взаєморозуміння і взаємодії. Отже, когнітивний компонент полікультурної компетентності охоплює як знання про різноманітні культури (історія, традиції, одяг, пісні, звичаї тощо), так і глибші аспекти функціонування тої чи іншої культури (філософські, комунікативні, морально-етичні, економічні, педагогічні тощо). Важливо, щоб учні не лише набували певних знань та уявлень про культуру, але й уміли систематизувати, порівнювати та критично аналізувати інформацію про неї.

Формування пізнавальної складової полікультурної компетентності забезпечується в процесі відпрацювання таких умінь та навичок: оперувати культурологічними поняттями і з'ясовувати їхнє значення у контексті проблемної ситуації; виявляти культурні відмінності і встановлювати зв'язки; аргументувати власну позицію; наводити приклади позитивної взаємодії різних культур; робити зважені узагальнення та висновки на підставі різних джерел інформації. Важливість цих умінь та навичок полягає в тому, що вони допомагають використовувати набуті знання для свідомої та позитивної міжкультурної взаємодії. З цією метою важливо створювати умови для ознайомлення учнів різних вікових груп з базовими знаннями про багатокультурне суспільство і механізмами його функціонування, що передбачає розуміння учнями нормативно-законодавчої бази, яка врегульовує міжетнічні, міжрелігійні, мовні та інші сторони міжкультурної взаємодії.

Як свідчить практика, набуті знання не завжди відповідають специфіці певної ситуації міжкультурної взаємодії і, відповідно, не завжди зменшують психологічне напруження під час контакту з її представниками. Важливим аспектом становлення полікультурної компетентності є формування в особистості ціннісних орієнтацій, які визначають її самосвідомість та позитивне ставлення до інших культур. Йдеться про ключові цінності демократичного суспільства, що інтегруються

у контекст національної культури, відповідають демократичним принципам гуманізму, несуть у собі позитивну культурну самоідентифікацію, толерантність у ставленні до представників інших культурних спільнот. Провідною якістю ціннісного компонента полікультурної компетентності є толерантність як багатогранне явище, що містить низку взаємопов'язаних аспектів.

Андрій Іоффе, аналізуючи ціннісну природу терміна «толерантність», характеризує його передусім як «сумісність». На його думку, таке розуміння толерантності не лише демонструє можливості для взаємодії, але й визначає рамки чи межі такої взаємодії. Таким чином, автор характеризує толерантність як ціннісну категорію, котра складається із таких аспектів: психологічний (повага, доброзичливість, акцептування іншого, ідеологічна, соціальна, психологічна та психологофізіологічна сумісність); діяльнісний (взаємодоповнення, співпраця, кооперація, діалог, дискусія, солідарність); ціннісний (свобода, права людини, соціальна рівність, плюралізм думок, консенсус, компроміс); соціокультурний (збереження самобутності, етнічна толерантність [6, с. 25].

Сформуувати полікультурну компетентність неможливо без почуття поваги до інакшості, що передбачає здатність розуміти інших та співпереживати. Незважаючи на провідну роль для успішної міжкультурної взаємодії поваги й толерантного ставлення до культурних відмінностей, ці ціннісні якості варто доповнити такими універсальними категоріями, як права людини, людська свобода, право на власний вибір, культурна ідентичність та своєрідність, громадянська відповідальність, співчуття; позитивне ставлення до моральних норм та прагнення дотримуватися їх; емоційне опанування гуманними нормами взаємодії.

Терпимість до культурних відмінностей означає здатність не тільки їхнього сприйняття, але й пошуку вирішення проблем, що виникають. Набуті у процесі пізнання іншої культури когнітивні та афективні якості юної особистості мають віднайти своє позитивне підтвердження в ситуаціях контакту з представниками різних культур або перебування в іншому культурному середовищі. Саме тому особливе місце у структурі полікультурної компетентності посідає діяльнісний аспект, що передбачає активну партнерську взаємодію з представниками різних культур, а саме здатність виявляти і засвоювати інформацію про певну культуру; розрізняти та

сприймати інакшість, створювати конструктивні та позитивні стосунки з іншими, брати на себе відповідальність, вирішувати міжкультурні конфлікти в ненасильницький спосіб.

Як зазначає Т. Стефаненко, орієнтовані на спільну мету функціональні (рольові, інструментальні) та емоційні (міжособистісні) взаємозв'язки виникають внаслідок просторово-часового спільного перебування членів групи. Очевидно, що між різними культурними групами, у тому числі етнічними, члени яких поінформовані про існування один одного, близьке знайомство здатне підтримуватися лише за умови організації процесу спільної діяльності [8, с. 3]. Тому необхідним елементом реалізації діяльнісного підходу у полікультурному вихованні є організація суб'єкт-суб'єктного діалогічного спілкування, що передбачає застосування тактики попередження конфліктних ситуацій та конструктивного їх вирішення, дотримання основних правил культури поведінки і культури спілкування в міжособистісних взаєминах, уміння контролю й корекції хибних проявів власної поведінки.

Як свідчить практика, використання діалогічних виховних, комунікативних стратегій активізує взаємодію між суб'єктами освітньо-виховного процесу. Але характер комунікації між представниками різних культур ускладнюється як через лінгвістичні бар'єри, так і через значно глибші психологічні аспекти, що містяться у різних системах світосприйняття, цінностей, моделей поведінки. Діяльнісна складова полікультурної компетентності передбачає здатність особистості розпізнавати та адаптовуватись до міжкультурних відмінностей, що виявляються у вербальній та невербальній сторонах спілкування.

Провідну роль під час практичної взаємодії представників різних культур відіграє емпатія, тобто здатність поставити себе на місце іншого, оцінити певну ситуацію очима іншої людини, зрозуміти її думку, мотиви поведінки і почуття. Це здатність особистості адекватно реагувати на почуття інших. Особливо важливою така здатність є в умовах міжкультурного діалогу.

Конкретизуючи підсумки теоретичних напрацювань учених з досліджуваної нами проблеми, зазначимо, що під полікультурною компетентністю ми розуміємо інтегровану якість особистості, котра виражається у наявності об'єктивних уявлень і знань про багатокультурність, ціннісних переконань, які реалізуються через вміння, навички та моделі поведінки.

Отже, полікультурне виховання забезпечує формування полікультурної компетентності особистості як цілісної системи, котра інтегрована пізнавальною, ціннісною та діяльнісною складовими. Така сукупність особистісних здатностей створюється завдяки набуттю учнями знань та навичок аналізу і рефлексії, формуванню позитивного ставлення до загальнолюдських цінностей; набуттю практичних умінь міжкультурної взаємодії. Зasadничою якістю особистості в системі ціннісної складової полікультурної компетентності є феномен толерантності, тобто прийняття особистістю культурного різноманіття як соціальної норми.

Література

1. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентісного підходу у педагогіці / І.Д. Бех // Виховання і культура. — 2009. — № 1 / 2. — С. 5-7.
2. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності / Є. Бистрицький // Ідея культури: виклики сучасної цивілізації. — К., 2003. — С. 3-11.
3. Більченко Є.В. Діалог культур як форма теоретичної свідомості постмодерного суспільства. Проблеми і перспективи / Є.В. Більченко // Науковий часопис Національного пед. універ. ім. М.П. Драгоманова. Серія 7. Культурологія. Релігієзнавство. Філософія: зб. — Київ: НПУ, 2006. — Вип. 10 (23). — С. 71-78.
4. Декларація принципів толерантності (1995) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://edu.helsinki.org.ua/library/humanrights/deklaratsiya-printsip-v-tolerantnost>.
5. Джуринский А.Н. История зарубежной педагогики: учеб. пособие для вузов / А.Н. Джуринский. — М.: ФОРУМ-ИНФРА. — М.: 1998.
6. Иоффе А.Н. Воспитание толерантности и уважения к культурному многообразию / А.Н. Иоффе // Преподавание истории в школе. — 2009. — № 4. — С. 22-27.
7. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентісного підходу в українській освіті / О.І. Пометун // Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг ред. О.В. Овчарук. — К.: К.І.С., 2004. — 112 с.
8. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко. — М.: Институт психологии РАН, Академический проект, 1999. — 320 с.
9. Intercultural Competences. Conceptual and Operational Framework // UNESCO. — Paris: 2013. — 44 p.
10. Kukathas Ch. Theoretical Foundations of Multiculturalism [Електронний ресурс] / Ch. Kukathas. — Режим доступу: http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf.

Основополагающим качеством личности в системе ценностной составляющей поликультурной компетентности является толерантность, т.е. принятие личностью культурного многообразия как соци-

альной нормы. Поликультурное воспитание обеспечивает формирование поликультурной компетентности личности как целостной системы, которая интегрирована познавательной, ценностной и деятельностной составляющими. Такая совокупность личностных способностей создается благодаря приобретению учащимися знаний и навыков анализа, формированию положительного отношения к общечеловеческим ценностям и практических умений межкультурного взаимодействия.

Ключевые слова: поликультурная компетентность, толерантность, поликультурная среда, ученики.

P. I. Kendzor

Tolerance as a Value Component of Multicultural Competence of Students

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

Tolerance is a personality's basic ability in the system of multicultural competence's value component consisting in a personality's acceptance of cultural diversity as a social norm. Tolerance to cultural differences means not only the ability of their acceptance, but also search for solution of the arising problems. That is why the understanding of tolerance that is not accompanied by intercultural interaction may have a dangerous potential of propagating social passivity, conformism, individual and group isolation. Multicultural education secures formation of an individual's multicultural competence as an integral system consisting of cognitive, value and action components. Tolerance is the basis for the value aspect of multicultural competence. Such a combination of personal abilities is created due to students' acquisition of knowledge and skills of analysis, formation of positive attitude to values common to all humankind and practical abilities of intercultural interaction.

Keywords: multicultural competence, tolerance, multicultural environment, school students.

References

1. Bekh, I. D. (2009). Teoretyko-prykladnyi sens competentnisoho pidkhodu u pedahohitsi [Theoretical and Applied Sense of Competence Approach in Pedagogy]. *Vykhovannia i Kultura [Education and Culture]*, 1/2, 5-7.
2. Bystrytskyi, Ye. (2003). Konflikt kultur i filosofiiia tolerantnosti [The Conflict of Cultures and Philosophy of Tolerance]. In *Ideia kultury: vyklyky suchasnoi tsyvilizatsii* (pp. 3-11). Kyiv.
3. Bilchenko, Ye. V. (2006). Dialoh kultur yak forma teoretychnoi svidomosti postmodernoho suspilstva. Problemy i perspektyvy [The Dialogue of Cultures as a Form of Theoretical Consciousness of Postmodern Society. Problems and Prospects]. In *Naukovyi Chasopys Natsionalnoho ped. univ. imeni M. P. Drahomanova. Seriya 7. Kulturolohiya. Relihiieznastvo. Filosofiya: Issue 10 (23)* (pp. 71-78). Kyiv: NPU.
4. Declaration of Principles on Tolerance (1995). Retrieved from <http://edu.helsinki.org.ua/library/humanrights/deklarats-ya-printsip-v-tolerantnost>.
5. Dzhurynskyi, A. M. (1998) *Istoriia zarubieznoi pedagogiki [Foreign Pedagogy History]*. Moscow: FORUM-INFRA.

6. Yoffe, A.N. (2009). Vospitaniie tolerantnosti i uvazheniia k kulturnomu mnogoobrazziu [Raising Tolerance and Respect for Cultural Diversity]. Prepodavaniie istorii v shkole [Teaching History in School], 4, 22-27.
7. Pometun, O.I. (2004). Dyskusiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnogo pidkhodu v ukrainskii osviti [The Discussion of Ukrainian Educators on the Introduction of Competence-Based Approach in Ukrainian Education]. In O.V. Ovcharuk (Ed.), Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukraiyinski perspektyvy (pp. 112).
8. Stefanenko, T.H. (1999). Etnopsiholohiia [Ethnic Psychology]. Moscow: Institut Psikhologii RAN, Akademicheskyy Proekt.
9. Intercultural Competences. Conceptual and Operational Framework UNESCO, Paris: 2013. — 44 p.
10. Kukathas Chandran Theoretical Foundations of Multiculturalism. Retrieved from http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf.